

فقه المساجد

احسان شجاع ربانی (کارشناس ارشد و دانش آموخته سطوح عالی حوزه)

فقه‌های امامیه و اهل سنت در طول دوران تطور و بسط فقه اسلامی، متناسب با ابواب مختلف فقهی درباره احکام مربوط به مسجد، سعی فراوانی در روشن نمودن آرا و فتاوی خود داشته‌اند که به مجموعه این احکام استدلالی، می‌توان عنوان «فقه المساجد» را اطلاق نمود. به طور معمول فقها مباحث مربوط به مساجد را به صورت ضمنی در ابواب مختلف فقهی خصوصاً «مکان المصلی» مطرح کرده‌اند و در کتاب‌های خود، باب مستقلی را به فقه المساجد اختصاص نداده‌اند. فقها بیشتر مباحث مربوط به مساجد را در «کتاب الصلوة» و در «باب صلوة الجماعة» مطرح کرده‌اند.

البته کتب و رساله‌های مخصوص و جداگانه‌ای تحت عنوان احکام المساجد را نیز می‌توان یافت؛ نمونه‌ای از این آثار عبارت‌اند از: فضل المساجد تألیف شیخ صدوق؛ کتاب المساجد تألیف عیاشی؛ تحفه الساجد فی احکام المساجد تألیف محمد مهدی بن محمد الموسوی الکاظمی.^۱ از معاصران نیز می‌توان به کتاب فقه المساجد و الحسينیات اثر سید محمد سعید حکیم و المساجد و احکامها فی الشریعه الاسلامیه در دو جلد اثر محمد جاسم الساعدی اشاره نمود. کتاب اخیر در فقه المساجد نمونه کامل و جامعی قلمداد می‌شود.^۲

تعریف اصطلاحی مسجد در فقه

جوهر الکلام مسجد را این‌گونه تعریف نموده‌اند: «مراد از مسجد در شرع عبارت است از مکانی که برای کافه مسلمانان و به منظور اقامه نماز وقف می‌شود».^۳ در تعریف کامل‌تری از مسجد این‌گونه عنوان شده است: «مسجد مکانی است که به عنوان مسجدیت، که عنوانی اعتباری و قابل جعل با لفظ یا غیر آن است، قوام می‌یابد که این عنوان از طرف شارع اختراع می‌گردد یا به امضای او شکل می‌گیرد و نحوه به وجود آمدن و ایجاد آن، بنا بر قولی انشا مسجدیت برای زمین‌های ملکیت‌دار است یا بنا کردن در زمین به قصد مسجدیت یا احیای زمین به آن قصد است. پس به این اسباب آن مکان از ملکیت شخصیه یا اباحه اصلیه خارج می‌شود و تحت عنوان مسجد داخل می‌گردد».^۴

فروع فقهی مساجد

در یک تقسیم‌بندی کلی می‌توان فقه اسلامی را به دو بخش عبادی و غیرعبادی تقسیم کرد. از آنجا که فقه المساجد شامل جنبه‌های مختلف ابواب فقهی می‌شود و با هر دو تقسیم یاد شده مرتبط است، فروع فقهی مربوط به آن نیز به همان نسبت گسترش می‌یابد. با توجه به گستردگی فروع فقهی مساجد و تنوع آرا و فتاوی فقها، در این نوشتار فقط به طرح موضوعات و عناوین عام اکتفا می‌شود و گزارش مختصری از کلیات فقه المساجد مطرح خواهد شد.

۱. آنچه در تحقق مسجدیت لازم و معتبر است: مکانی شرعاً به عنوان مسجد محسوب شود، باید دارای شرایطی باشد که وقف برای عموم از جمله آنهاست. اگر مسجد اختصاص به عده‌ای از مسلمانان داشته باشد، دیگر آن مکان مسجد محسوب نمی‌شود. در اینکه آیا در تحقق مسجدیت، خواندن صیغه وقف یا مشابه آن لازم است یا مجرد قصد کافی است، در میان فقها اختلاف است.^۵

۲. استحباب و فضیلت ساخت مسجد: ایجاد و بنای مساجد از ضروریات دین محسوب می‌شود و فضیلت آن مورد اتفاق بین مسلمانان است. در این باره روایات متعددی نیز از پیامبر اسلام نقل شده است.

۳. احکام ورود به مسجد: صرف ورود به مسجد و ماندن در آن، از مستحبات به‌شمار می‌آید. احکامی که فقها برای ورود به مسجد ذکر نموده‌اند عبارت‌اند از: استحباب داخل شدن با پای راست و خارج شدن با پای چپ؛ واری کفش تا نجاستی با آن به مسجد داخل نشود؛ معطر وارد شدن و استفاده از لباس‌های فاخر برای ورود به مسجد؛ وارد شدن با وضو؛ و خواندن نماز تحیت.

۴. داخل شدن غیرمسلمانان به مسجد: بیشتر فقها، داخل شدن غیرمسلمان را به مسجد الحرام را بنا به آیه ۲۸ سوره توبه جایز نمی‌دانند. شیعیان به طور مطلق ورود کفار و غیرمسلمانان را به همه مساجد ممنوع می‌شمارند؛ اما دیگر مذاهب اسلامی آرای مختلفی دارند که بیشتر آنها ورود به مساجد دیگر را جایز یا مکروه می‌دانند.^۶ فقها توقف شخص جنب و حائض را در مساجد حرام می‌دانند و عبور بدون مکث آنها از مسجد الحرام و مسجد النبی دارای حرمت است.

۵. تکریم و احترام به مسجد: بنا بر برخی از آیات و روایات، عملی که موجب بی‌حرمتی مسجد می‌شود و با تکریم مسجد در تعارض و تنافی است، حرام است یا کراهت دارد. فریاد کردن، انداختن آب دهن و بینی، غذا خوردن، و خوابیدن از موارد مکروه و جماع و نجس کردن مسجد نیز از موارد حرام به‌شمار می‌آیند. مواردی نیز وجود دارد که کراهت یا حرمت آنها مورد اختلاف است؛ مانند استفاده از دخانیات، فصد و حجامت، استفاده از آلات موسیقی و رقص و طرب. در صورتی که مسجد نجس شود، تطهیر آن وجوب فوری دارد که این وجوب کفایی است. در کتب استدلالی فقهی فروع وجوب تطهیر مساجد، به طور مفصل بررسی شده است.

۶. احکام غیرعبادی مرتبط با مسجد: اغلب فقها، فتوا به کراهت عمل خرید و فروش در مسجد داده‌اند. در روایتی به نقل از امام صادق (علیه السلام) چنین آمده است: «جنبوا مساجدکم البیع و الشراء و المجانین و الصبیان و الاحکام و الضالہ و الحدود و رفع الصوت».^۷ اقامه حدود شرعی و اجرای قصاص نیز در مسجد مکروه است و بعضی فتوا به حرمت آن داده‌اند. در مورد امکان قضاوت و قضا در مسجد نیز اختلافاتی در فتاوا وجود دارد که منشأ آن روایات متعارض و اختلاف در برداشت از آنهاست.

۷. مواردی که به ساختمان و اجزاء مسجد بازمی‌گردد: مواردی از قبیل محراب، منبر، مناره، اشیاء و لوازم مسجد، وضوخانه و دستشویی، سقف، سطح و طبقات فوقانی و زیرزمین مسجد و... که در تمامی این موارد فروع فقهی مبسوطی مطرح است که در کتب فقهی بحث شده است. درباره دفن اموات در مساجد نیز اختلاف جدی وجود دارد.

۸. اعتکاف در مساجد: این مسئله از فروع مهم فقه‌المساجد است که حتی برخی از فقها آن را در باب مستقلی با عنوان «کتاب‌الاعتکاف» مطرح نموده‌اند. به اجماع فقها، مشروعیت اعتکاف فقط در مسجد قابل فرض است و اعتکاف در خارج مسجد، تحت هر عنوانی مشروعیت ندارد. عده‌ای از فقها اعتکاف را مخصوص به مسجد الحرام، مسجد النبی، مسجد کوفه و مسجد بصره می‌دانند. تعدادی مسجد‌المدائن را نیز اضافه کرده‌اند. در مقابل، عده‌ای از فقها مسجد جامع هر شهری را نیز برای اعتکاف مشروع می‌دانند. قول دیگری نیز وجود دارد که اعتکاف در همه مساجد را مشروع می‌داند.

۹. احکام مربوط به اداره مسجد و نظارت و ناظران بر آن: اینکه وقف مسجد باید چه شرایطی داشته باشد و حکم فروش مسجد یا اجزاء و ادوات آن چگونه است، تعیین ناظر و وظایف او، و اجاره دادن بعضی از املاک مسجد چه حکمی دارد، از مباحث مربوط به این فرع است.

مساجد خاص در فقه اسلامی

در فقه‌المساجد از تعدادی مساجد خاص نیز بحث می‌شود که دارای احکام مخصوص به خود هستند. این مساجد عبارت‌اند از: مسجد الحرام، مسجد النبی، مسجد‌الاقصی، مسجد کوفه، مسجد شجره و مساجد خاص مدینه؛ یعنی مسجد قبا، فتح، فضیخ، بغله و مسجد ضرار. برای مثال وارد شدن به مسجد الحرام احکام مخصوصی دارد و تحیت آن بر خلاف دیگر مساجد به انجام دادن طواف است. مسافر در مسجد الحرام مخیر است نماز خود را شکسته یا تمام بخواند.

پی نوشت:

۱. برای اطلاع بیشتر رک: الذریعه الی تصانیف الشیعه نوشته آقا بزرگ تهرانی و ایضاح المکنون نوشته اسماعیل بن محمد امین البغدادی.
۲. محمد الساعدی، المساجد و احکامها فی الشریعه الاسلامیه، ج ۱ و ۲، تهران، مجمع جهانی تقریب مذاهب، ۱۴۳۰.
۳. محمد حسن النجفی، جواهر الکلام، ج ۱۴، ص ۶۹.
۴. علی مشکینی، مصطلحات الفقه، ص ۴۸۹.
۵. رک شیخ طوسی، المبسوط، ج ۱؛ شهید اول، ذکری، ج ۳.
۶. رک: محمد الساعدی المساجد و احکامها فی الشریعه الاسلامیه، ج ۱، ص ۲۰۷.
۷. حر العاملی، وسائل الشیعه، ج ۵، ص ۲۳۳.